

دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی
دانشکده علوم سیاسی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M. A)
رشته مطالعات منطقه ای (خاورمیانه و شمال آفریقا)

موضوع:

تقابل های روسیه و آمریکا در تحولات خاورمیانه عربی
(۲۰۱۰ به بعد بهار عربی)

استاد راهنما:

سرکار خانم دکتر فاطمه شکوهی آذر

استاد مشاور:

سرکار خانم دکتر ملک تاج خسروی

پژوهشگر:

آرش یوسفی

سال تحصیلی:

تابستان ۱۳۹۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی
دانشکده علوم سیاسی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M. A)
رشته مطالعات منطقه ای (خاورمیانه و شمال آفریقا)

موضوع:

تقابل های روسیه و آمریکا در تحولات خاورمیانه عربی
(۲۰۱۰ به بعد بهار عربی)

استاد راهنما:

سرکار خانم دکتر فاطمه شکوهی آذر

استاد مشاور:

سرکار خانم دکتر ملک تاج خسروی

پژوهشگر:

آرش یوسفی

سال تحصیلی:

تابستان ۱۳۹۱

"اللهم انى اعوذبك من نفس لا تشيع و من قلب لا يخشع و من علم لا ينفع و من صلاه لا ترفع و من

دعاء لا يسمع اللهم انى اسالك اليسر بعد العسر و الفرج بعد الكرب و الرخاء بعد الشده

اللهم عجل لوليک الفرج و العافیه و النصر."

توفیق حاصل گردید این پژوهش در ایام الله ماه رجب سال ۱۴۳۳ مقارن با مبعث پیام‌آور صلح و رحمت حضرت ختمی مرتبت محمد مصطفی(ص) به سرانجام برسد تا این نکته را به ذهن اینجانب متبادر سازد که: رسالت محمد(ص) زنده است و پیوسته در هر عصر، مردی را نیاز است تا فریاد حقیقتش خواب خفتگان را آشفته سازد و اینک در این برهه حساس از تاریخ بشری که به تحقق حکومت و صلح جهانی مهدی موعود نزدیک می‌گردیم توفیق استواری در راه و مسیر صراط حق را از خداوند متعال خواستارم.

تمام کسانی که شیوه پاکى و نحوه زندگى سالم را به من آموختند تا در پرتو آن به کسب دانش پرداخته و از آن به عنوان وسیله و نه هدف در راستای اعتلای کرامت انسانی گام برداشته و همواره در این راه تلاش نموده و از هیچ کوششی دریغ ننمایم؛

و

تقدیم به همه راست قامتانی که به سربلندی میهن همیشه جاویدمان عشق می‌ورزند؛

و

تقدیم به اساتید محترمه و فهیمم سرکار خانم دکتر فاطمه شکوهی آذر و سرکار خانم دکتر ملک تاج خسروی که در جای جای تهیه تدوین و تنظیم این پژوهش از هیچ کمکی دریغ ننموده و همواره مشوق و راهنمای اینجانب بوده‌اند.

تعهدنامه اصالت پایان‌نامه کارشناسی ارشد

اینجانب آرش یوسفی دانش‌آموخته مقطع کارشناسی ارشد به شماره دانشجویی ۸۸۲۹۷۳۰۰۰۰۴ در رشته مطالعات منطقه‌ای در تاریخ
از پایان‌نامه خود تحت عنوان **تقابل‌های روسیه و آمریکا در تحولات خاورمیانه عربی (۲۰۱۰ به بعد بهار عربی)** با کسب نمره ۱۷ و درجه بسیار خوب دفاع نموده‌ام؛ بدینوسیله متعهد می‌شوم:

۱- این پایان‌نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان‌نامه، کتاب، مقاله و...) استفاده نموده‌ام، مطابق ضوابط و رویه‌های موجود نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده‌ام.

۲- این پایان‌نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم‌سطح، پایین‌تر یا بالاتر) در سایر دانشگاه‌ها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

۳- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هرگونه بهره‌برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و... از این پایان‌نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.

۴- چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی‌ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی:

تاریخ و امضاء:

بسمه تعالی

در تاریخ

جناب آقای آرش یوسفی دانشجوی کارشناسی ارشد مطالعات منطقه‌ای از پایان‌نامه خود دفاع
نموده و با نمره ۱۷ به حروف هفده و با درجه بسیارخوب مورد تصویب قرار گرفت.

امضاء استاد راهنما

بسمه تعالی

دانشکده علوم سیاسی

این چکیده به منظور چاپ در پژوهش نامه دانشگاه تهیه شده است

کد شناسایی پایان نامه:

نام واحد دانشگاهی: تهران مرکزی کد واحد: ۱۰۱

عنوان پایان نامه: تقابل‌های روسیه و آمریکا در تحولات خاورمیانه عربی (۲۰۱۰ به بعد بهار عربی)

تاریخ شروع پایان نامه:

نام و نام خانوادگی دانشجو: آرش یوسفی

تاریخ اتمام پایان نامه:

شماره دانشجویی: ۸۸۲۹۷۳۰۰۰۰۴

رشته تحصیلی: مطالعات منطقه ای (خاورمیانه و شمال آفریقا)

استاد راهنما: خانم دکتر فاطمه شکوهی آذر

استاد مشاور: خانم دکتر ملک تاج خسروی

آدرس و تلفن:

چکیده: در ماه‌های گذشته، قیام‌ها و خیزش‌های سراسری در اکثر کشورهای عربی-اسلامی به وقوع پیوست. کشورهایی که با خیزش و نهضت مردمی روبه‌رو شده‌اند، در منطقه متداخل خاورمیانه، جهان عرب و شمال آفریقا واقع گردیده‌اند که از لحاظ ژئوپلیتیکی، ژئواستراتژیکی، ژئواکونومیک و ژئوکالچرال دارای اهمیت ویژه‌ای است. منطقه‌ای که اولین خاستگاه تمدن بشری بوده و آئین‌ها و اعتقادات جهانی از این سرزمین برخاسته‌اند و زادگاه ادیان بزرگ آسمانی چون: اسلام، یهودیت و مسیحیت بوده است. این منطقه پس از انقلاب صنعتی و کشف نفت اهمیت ویژه‌ای پیدا کرده است. اهمیت زیاد این منطقه در ابعاد مختلف همواره استعمارگران را بر آن داشته تا با شیوه‌های مختلف بر آن تسلط داشته باشند. آن‌ها در دوره‌های مختلف استعمار کهن، نو و فرانو با روش‌های گوناگون چون حضور مستقیم نیروهای استعمارگر، شکل‌گیری و حمایت از حکومت‌های خودکامه و تسلط حاکمان مستبد، تلاش برای تغییر ذائقه ملت‌ها و انحراف در خواست‌های واقعی آنان، اهداف نامشروع خود را در منطقه دنبال کرده‌اند و آثار و پیامدهای ناگواری را در این منطقه و کشورها برجای گذاشته‌اند، لذا در این پژوهش تلاش شده است در چهارچوب رهیافت رئالیسم چالش‌های دو کشور مطرح در سطح معادلات منطقه‌ای و بین‌المللی آمریکا و روسیه درخصوص برخورد هر یک از آنان با خیزش‌های اخیر منطقه و تقابلات موجود بین آنان در منطقه حساس خاورمیانه و نقش و جایگاه آنان مورد مطالعه و ارزیابی قرار گیرد. جدای از چالش‌ها و تقابل‌های دیرینه‌ای که بین شوروی و ایالات متحده آمریکا از لحاظ ائدولوژیک برقرار بوده و دنیا را تا رویایی این دو ابرقدرت و جنگ هسته‌ای پیش برد، پس از فروپاشی شوروی سابق نیز در راستای تضاد منافع بروز و ظهور پیدا کرده و هم اکنون نیز این تضاد منافع به انواع مختلف وجود دارد، در همین راستا تحولات خاورمیانه عربی (بیداری اسلامی) بستر نوعی رویارویی و تقابل جدید را در منطقه خاورمیانه به‌وجود آورده که عده‌ای از آن تحت قالب جنگ سرد جدید یاد می‌کنند...

تاریخ و امضاء

نظر استاد راهنما برای چاپ در پژوهش نامه دانشکده مناسب است _ مناسب نیست

فهرست مطالب

۱	مقدمه
۶	فصل اول: کلیات
۷	۱-۱. بیان مسئله
۹	۲-۱. انگیزه انتخاب موضوع
۹	۳-۱. علل و اهمیت انتخاب موضوع
۱۰	۴-۱. هدف تحقیق
۱۱	۵-۱. پیشینه موضوع
۱۲	۶-۱. سؤال اصلی
۱۲	۷-۱. فرضیه اصلی
۱۲	۸-۱. متغیرهای پژوهش و تعاریف مفاهیم
۱۲	۱-۸-۱. متغیرها
۱۳	۲-۸-۱. تعریف مفاهیم
۱۵	۹-۱. قلمرو پژوهش
۱۵	۱۰-۱. چارچوب نظری
۱۶	۱۱-۱. موانع و مشکلات پژوهش
۱۷	۱۲-۱. روش گردآوری اطلاعات و روش تحقیق
۱۷	۱۳-۱. سازمان دهی تحقیق
۱۹	فصل دوم: چارچوب نظری
۲۰	مقدمه
۲۳	۱-۲. واژه شناسی رئالیسم، پیشینه و مفروضات کلیدی آن
۲۶	۲-۲. کنت والتز، مبدع واقع گرایی کلاسیک
۲۷	۳-۲. واقع گرایان کلاسیک
۲۸	۴-۲. مفاهیم کلیدی واقع گرایی
۲۸	۱-۴-۲. قدرت
۳۰	۲-۴-۲. موازنه نیروها
۳۴	۳-۴-۲. آنارشی
۳۷	۴-۴-۲. منافع ملی
۴۰	۵-۲. زمینه تاریخی طرح نظریه واقع گرایی در نیمه قرن بیستم

۴۳	۶-۲. ظهور واقع‌گرایی نوین
۴۳	۷-۲. نگرشی کوتاه به آراء برخی از مهم‌ترین نویسندگان واقع‌گرا
۴۳	۲-۷-۱. ای. اچ. کار عمل‌گرایی واقع‌گرا
۴۵	۲-۷-۲. رینولد نیبور و جنگ انسان‌ها
۴۷	۲-۷-۳. آرنولد ولفرز و تأکید بر نقش فرد
۴۸	۲-۷-۴. ریمون آرون و تحلیل چهارجانبه از روابط بین‌الملل
۴۹	۲-۸. رئالیسم و منتقدانش
۵۱	۲-۹. نواقع‌گرایی
۵۲	۲-۹-۱. کنت والتز و علمی کردن واقع‌گرایی در قالب نواقع‌گرایی
۵۴	۲-۱۰. واقع‌گرایی نوکلاسیک
۵۵	۲-۱۱. واقع‌گرایان تهاجمی
۵۸	۲-۱۲. واقع‌گرایان تدافعی
۶۲	۲-۱۳. لیبرالیسم و باور به امکان تحول در روابط بین‌الملل
۶۶	فصل سوم: پیشینه تاریخی خاورمیانه
۶۷	بخش اول: خاورمیانه
۶۸	مقدمه
۷۰	۳-۱-۱. خاورمیانه
۷۱	۳-۱-۲. مؤلفه‌های خاورمیانه
۷۱	۳-۱-۳. خاورمیانه منطقه‌ای امنیتی
۷۲	۳-۱-۴. خاورمیانه و نظام بین‌الملل
۷۴	۳-۱-۵. جایگاه خاورمیانه در نظام بین‌الملل
۷۵	بخش دوم: آمریکا در خاورمیانه
۷۶	۳-۲-۱. تاریخچه حضور آمریکا در منطقه
۷۷	۳-۲-۲. اهداف و منافع آمریکا در خاورمیانه
۷۸	۳-۲-۲-۱. منافع حیاتی
۷۸	۳-۲-۲-۱-۱. حفظ امنیت و ثبات اسرائیل در منطقه
۷۸	۳-۲-۲-۱-۲. تضمین امنیت منافع انرژی در مناطق نفت‌خیز خاورمیانه
۷۹	۳-۲-۲-۱-۳. ممانعت از دسترسی کشورهای خاورمیانه به سلاح‌های کشتار
۸۰	۳-۲-۲-۲. منافع فوق‌العاده در اولویت دوم منافع آمریکا در خاورمیانه می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:
۸۰	۳-۲-۲-۲-۱. عدم ایجاد هم‌گرایی منطقه‌ای برای دشمنی با آمریکا در خاورمیانه
۸۰	۳-۲-۲-۲-۲. پیگیری در به نتیجه رساندن طرح دروغین به اصطلاح صلح خاورمیانه
۸۰	۳-۲-۲-۲-۳. تحکیم روابط استعماری آمریکا با کشورهای منطقه
۸۰	۳-۲-۲-۲-۴. شناسایی مراکز پرورش تروریسم در خاورمیانه
۸۱	۳-۲-۲-۳. منافع مهم اولویت سوم آمریکا در منطقه عبارتست از
۸۱	۳-۲-۲-۱. برقراری ارتباط با تمامی کشورهای منطقه
۸۱	۳-۲-۲-۲. ظهور دولت‌های معتدل‌تر بر مبنای نظام لیبرال دموکراسی
۸۳	بخش سوم: روسیه در خاورمیانه

۸۴	۱-۳-۳. اهداف روسیه در خاورمیانه
۸۴	۱-۳-۳. ۱-۱. مهار یک‌جانبه‌گرایی آمریکا
۸۵	۱-۳-۳. ۲-۱. گسترش مناسبات اقتصادی با کشورهای منطقه
۸۵	۱-۳-۳. ۱-۲. فروش سلاح
۸۶	۱-۳-۳. ۲-۲. تشکیل بلوک انرژی
۸۶	۱-۳-۳. ۳-۱. تاثیرگذاری بیشتر بر مسلمانان روسیه
۸۷	۱-۳-۳. ۴-۱. ایران مهم‌ترین شاخص تغییر در سیاست خاورمیانه‌ای روسیه
۸۹	۱-۳-۳. ۵-۱. پاره‌ای از تحرکات روسیه در خاورمیانه
۹۱	فصل چهارم: روابط امنیتی نظامی آمریکا و روسیه پس از جنگ سرد
۹۲	مقدمه
۹۴	۱-۴. روابط امنیتی-نظامی آمریکا و روسیه پس از جنگ سرد
۹۶	۱-۴. ۱-۱. مذاکرات دو جانبه شوروی و آمریکا
۹۶	۱-۴. ۲-۱. قرارداد سالت I
۹۷	۱-۴. ۳-۱. قرارداد سالت II
۹۷	۱-۴. ۴-۱. قرارداد استارت (I, II, III)
۹۸	۱-۴. ۵-۱. طرح سپر دفاع ملی موشکی
۱۰۲	۱-۴. ۶-۱. پیمان ناتو
۱۰۶	۱-۴. ۷-۱. ناتو در دوران جنگ سرد
۱۰۹	۱-۴. ۸-۱. روسیه و گسترش ناتو
۱۱۱	۱-۴. ۹-۱. تحول مفهوم ناتو
۱۱۲	۱-۴. ۱-۹-۱. اجلاس سران در رم ۱۹۹۱
۱۱۳	۱-۴. ۲-۹-۱. شورای همکاری آتلانتیک شمالی (NACC)
۱۱۵	۱-۴. ۳-۹-۱. طرح مشارکت برای صلح
۱۱۸	۱-۴. ۱۰-۱. دلایل مخالفت روسیه با گسترش ناتو به شرق
۱۲۳	۱-۴. ۱۱-۱. همکاری ناتو با روسیه
۱۲۴	۱-۴. ۱۲-۱. ناتو پس از ۱۱ سپتامبر
۱۲۸	۱-۴. ۱۳-۱. همکاری نظامی روسیه با دیگر کشورها
۱۲۹	۱-۴. ۱۴-۱. همکاری نظامی روسیه با ایران
۱۳۲	فصل پنجم: تقابل روسیه و آمریکا در تحولات خاورمیانه
۱۳۳	بخش اول: آمریکا و بهار عربی
۱۳۴	۱-۵. ۱-۱. رویکرد آمریکا به تحولات خاورمیانه عربی
۱۳۵	۱-۵. ۲-۱. تفکر ایدئولوژیک آمریکا نسبت به جهان
۱۳۶	۱-۵. ۳-۱. سیاست آمریکا
۱۳۷	۱-۵. ۴-۱. نقش و اهداف آمریکا در کشورهای درگیر بهار عربی
۱۳۷	۱-۵. ۱-۴. ۱. سیاست آمریکا در قبال تحولات تونس
۱۳۸	۱-۵. ۲-۴. ۱. سیاست آمریکا در قبال تحولات مصر
۱۴۱	۱-۵. ۳-۴. ۱. سیاست آمریکا در قبال تحولات لیبی

- ۱۴۲ ----- ۱-۳-۴-۱-۵. تحولات لیبی و اقدامات ناتو
- ۱۴۵ ----- ۲-۳-۴-۱-۵. آمریکا و بحران لیبی
- ۱۴۶ ----- ۳-۳-۴-۱-۵. دلایل حمله آمریکا و متحدین غربی به لیبی
- ۱۴۶ ----- ۱-۳-۳-۴-۱-۵. موقعیت استراتژیک لیبی
- ۱۴۷ ----- ۲-۳-۳-۴-۱-۵. تقویت حس حمایت از مردم منطقه
- ۱۴۷ ----- ۳-۳-۳-۴-۱-۵. نفت
- ۱۴۸ ----- ۴-۴-۱-۵. سیاست آمریکا در قبال تحولات یمن
- ۱۵۰ ----- ۵-۴-۱-۵. بحرین
- ۱۵۴ ----- ۶-۴-۱-۵. سوریه
- ۱۵۶ ----- ۵-۱-۵. بازیگران منطقه‌ای همسو با آمریکا در تحولات خاورمیانه
- ۱۵۶ ----- ۱-۵-۱-۵. عربستان؛ نقش منبع مالی
- ۱۵۷ ----- ۲-۵-۱-۵. قطر؛ جریان رسانه‌ای
- ۱۵۸ ----- ۳-۵-۱-۵. ترکیه؛ بازیگر سیاسی
- ۱۵۹ ----- ۴-۵-۱-۵. اردن، جریان امنیتی
- ۱۶۲ ----- بخش دوم: روسیه و بهار عربی
- ۱۶۳ ----- ۱-۲-۵. جایگاه خاورمیانه در سیاست خارجی روسیه
- ۱۶۴ ----- ۲-۲-۵. سیاست خاورمیانه‌ای روسیه
- ۱۶۴ ----- ۳-۲-۵. رویکرد کلان روسیه در قبال انقلاب‌های عربی در خاورمیانه
- ۱۶۸ ----- ۴-۲-۵. عوامل نگرانی روسیه نسبت به تحولات منطقه خاورمیانه
- ۱۶۸ ----- ۵-۲-۵. عوامل تاثیرگذار بر سیاست خاورمیانه‌ای مسکو
- ۱۶۹ ----- ۱-۵-۲-۵. منافع اقتصادی و استراتژیک روسیه در خاورمیانه
- ۱۷۰ ----- ۲-۵-۲-۵. نگرانی از سرایت ناآرامی‌ها به منطقه آسیای مرکزی و قفقاز
- ۱۷۱ ----- ۳-۵-۲-۵. نگاه به سیاست قدرت‌های منطقه‌ای و جهانی
- ۱۷۱ ----- ۶-۲-۵. نقش و اهداف روسیه در کشورهای درگیر بهار عرب
- ۱۷۱ ----- ۱-۶-۲-۵. سیاست روسیه در قبال انقلاب ژانویه ۲۰۱۱ مصر
- ۱۷۵ ----- ۲-۶-۲-۵. سیاست روسیه در قبال تحولات لیبی
- ۱۸۱ ----- ۳-۶-۲-۵. سیاست روسیه در قبال تحولات بحرین
- ۱۸۲ ----- ۴-۶-۲-۵. سیاست روسیه در قبال تحولات سوریه
- ۱۸۵ ----- بخش سوم: چالش بین روسیه و آمریکا در تحولات خاورمیانه
- ۱۸۶ ----- ۱-۳-۵. زمینه‌های بروز جنگ سرد جدید بین آمریکا و روسیه
- ۱۸۸ ----- ۲-۳-۵. تقابل روسیه و آمریکا در تحولات خاورمیانه عربی
- ۱۹۰ ----- ۳-۳-۵. نفوذ در منطقه‌ی خاورمیانه و مصادره انقلابات به نفع آمریکا
- ۱۹۱ ----- ۴-۳-۵. نفوذ و حضور آمریکا در تحولات خاورمیانه عربی
- ۱۹۳ ----- ۵-۳-۵. گسترش فرهنگی ناتو به شرق.
- ۱۹۴ ----- ۶-۳-۵. مداخله نظامی ناتو
- ۱۹۶ ----- نتیجه‌گیری
- ۲۱۶ ----- منابع و مآخذ

۲۱۶	-----	کتاب و مقالات فارسی
۲۲۱	-----	سایت‌ها
۲۲۳	-----	کتاب انگلیسی
۲۲۳	-----	مقالات انگلیسی

مقدمه

خاورمیانه در سیاست‌های جهانی در قرن گذشته جایگاهی بسیار مهم داشته است. این منطقه به عنوان پرکشش‌ترین ناحیه جهانی کنونی به لحاظ اهمیت استراتژیک و اقتصادی خود یکی از مهم‌ترین مراکز نفوذ ابرقدرت‌هاست. هرگونه بحران و بی‌ثباتی در آن می‌تواند تأثیرات عمده‌ای بر ساختار نظام جهانی بگذارد. نظام جهانی پس از جنگ سرد دارای قواعد بازی خاص است که پایبندی یا عدم پایبندی به آن بر جایگاه کشور در نظام جهانی و موضع بازیگران بزرگ نسبت به آن تأثیر می‌گذارد. با فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی اوضاع ژئوپلتیکی و امنیتی پیرامون روسیه نیز به شدت دستخوش تغییرات و دگرگونی شد، در این بین کشور روسیه سعی کرد در قامت یک بازیگر مستقل بین‌المللی و به‌عنوان قدرت منطقه‌ای نقش مهمی در تحولات جهانی به‌ویژه مناطق اروپای شرقی، خاورمیانه و قفقاز ایفا نماید. در این راستا روسیه از سال ۱۹۹۱ تلاش نمود با تعریف دکترین نظامی، پیرامون خود را از هرگونه خطری مصون نگه دارد. بر این اساس با توجه به تهدیدات موجود علیه امنیت ملی روسیه این کشور تاکنون سه دکترین نظامی در سال‌های (۱۹۹۳، ۲۰۰۰، ۲۰۱۰) تبیین نموده

است. خاورمیانه و موضوعات مختلف معطوف به آن از جمله مهم ترین عرصه های تحرک و پویایی در سیاست خارجی روسیه می باشد که در واقع مبین سیاست خاورمیانه ای این کشور می باشد.

در رابطه با نگرش روسیه نسبت به خاورمیانه و این که اساساً این نگرش تابع کدام عوامل و یا محرک ها می باشد در این پژوهش قابل بررسی است.

در مقابل، آمریکا و کشورهای غربی به این نتیجه رسیده اند که روسیه به عنوان یک ابرقدرت جهانی ممکن است برای آنان خطرناک باشد. با توجه به این که روسیه از نظر نظامی، منابع طبیعی و نفت غنی می باشد آمریکا و کشورهای غربی نسبت به این موضوع هراس دارند که روسیه در آینده ای نزدیک ابرقدرت جهانی در راستای پشت سر گذاشتن این کشورها برآید.

هم چنین روسیه به عنوان بزرگ ترین کشور و قدرت منطقه ای باقی مانده از شوروی سابق هم چنان در تکاپوی مسیری جهت فائق آمدن بر نابسامانی های موجود و اعاده جایگاه گذشته می باشد و از طرفی امریکا تلاش گسترده ای را آغاز نموده است تا خلاء ژئوپلیتیکی پیرامون فدراسیون روسیه را پر کند. روسیه سال های دشوار و پرفراز و نشیبی را پشت سر گذاشته است و در این مدت با بزرگترین چالش ها و مشکلات در سطح داخلی و بین المللی مواجه بوده است. بی تردید مهم ترین موضوعی که این کشور در سطح بین المللی با آن مواجه بوده، چگونگی تعامل با ابر قدرت بر جای مانده از جنگ سرد یعنی ایالات متحده آمریکا می باشد. از سوی دیگر با وجود ضعف و نابسامانی های روسیه و سقوط شدید جایگاه این کشور در سطح بین المللی، برخی متغیرها به ویژه نظامی و ژئوپلیتیکی باعث شده که ایالات متحده هم چنان روسیه را به عنوان بزرگترین رقیب خود و جایی که می تواند برای منافع ملی آمریکا خطر ساز باشد به دقت زیر نظر داشته باشد.

نحوه روابط دو کشور مذکور هم چنان یکی از موضوعات اساسی در سیاست بین المللی محسوب شده و بر کل روابط و تعاملات منطقه خاورمیانه و اوراسیا تاثیر می گذارد.

ایالات متحده و روسیه هم چنین بر سر مسائلی نظیر خاورمیانه و منابع آن حضور نظامی آمریکا در منطقه، حضور ناتو در شرق، کشورهای مشترک المنافع، بحران چین، خطوط لوله انرژی، استارت ۲ و ۳ و معاهده موشک های بالستیک، اشاعه سلاح های هسته ای و کشتار جمعی، اصلاحات سیاسی و

اقتصادی در روسیه، دفاع موشکی آمریکا در آذربایجان و... با هم اختلاف دارند. در تمام این موارد آمریکایی‌ها فرض می‌کنند که روسیه هیچ منافع مشروعی ندارد و باید تابع برتری آمریکایی‌ها باشند. روس‌ها نیز با توجه به جایگاه تاریخی و قدرت و نفوذ سابق خود نمی‌توانند به راحتی از خواسته‌های خود چشم‌پوشند و میدان را جهت منافع آمریکا خالی و یا حداقل کم‌هزینه بگذارند.

هم‌چنین آمریکا به دلیل منافع متعددی که در این منطقه از جهان دارد توجه ویژه‌ای نشان می‌دهد به منطقه مذکور. در اندیشه‌نخبگان سیاست خارجی آمریکا این فکر پیدا شده که با تجزیه اتحاد جماهیر شوروی و خروج جهان از نظام دو قطبی، این کشور قادر است برای اولین بار حضور سیاسی خود را در کشورهای تازه استقلال یافته، تا مرزهای چین حاکم نموده و با این حضور سیاسی در سایر ابعاد نیز به موفقیت‌هایی نائل گردد. طرح نظم نوین جهانی بوش پدر و لشگرکشی بی‌سابقه او به خلیج فارس نیز در چارچوب حرکت آمریکا به سمت تبدیل شدن به قدرت هژمون ارزیابی می‌شود.

زمینه‌هایی که به عنوان تعامل بین این دو کشور می‌توان نام برد عبارتند از: مبارزه با تروریسم و جرایم سازمان یافته، مبارزه با بنیادگرایی مذهبی، مبارزه با قاچاق موادمخدر، که در واقع از ۱۱ حادثه سپتامبر زمینه همکاری این دو کشور بیش‌تر شده است که از آن جمله می‌توان به استفاده از حریم هوایی روسیه برای حمله به افغانستان، استفاده از خاک کشورهای آسیای مرکزی و خاورمیانه برای ایجاد پایگاه‌های نظامی و استفاده از فرودگاه‌های کشورهای منطقه خاورمیانه برای بردن تجهیزات نظامی و حمله به افغانستان اشاره کرد.

مزایای استراتژیک خاورمیانه که عمدتاً ناشی از موقعیت ژئوپلتیک آن و قرارگیری در مجاورت مرزهای افغانستان بود باعث شد تا ایالات متحده آمریکا و متحدان آن در جهان مجموعه تحرکات خود بر طالبان و القاعده و تلاش‌های پس از آن در زمینه پی‌ریزی ترتیبات و ساختارهای جدید در افغانستان نگاه ویژه‌ای به این منطقه معطوف دارند.

با وجود تغییراتی که در نگرش سیاست خارجی دو کشور نسبت به هم رخ داده است، اما هنوز روابط دو جانبه با ابهامات و مشکلاتی مواجه می‌باشد. اختلافات و شکاف‌های روز افزون در

منافع، سیاست‌ها، موقعیت‌ها و تصورات، ضمن تحلیل بردن روابط دو کشور، هرگونه فضا برای اعتماد متقابل را تیره و تاریک می‌سازد، گرچه این اختلافات باعث نشده که ایالات متحده و روسیه در برخی زمینه‌ها با هم به همکاری نپردازند، ولیکن پیش‌بینی می‌گردد در صورت ادامه اختلافات در آینده حتی مشارکت‌های محدود دشوار بوده و به جای این که شکل قاعده بگیرد حالت استثناء داشته باشد. ولی آنچه اهمیت دارد، نحوه برخورد تاکتیکی دو طرف در موضوعات مورد بحث است که همکاری‌های خاص موردی مابین آن‌ها را ممکن خواهد ساخت و یک برخورد و تاکتیکی منطقی است که می‌تواند از تبدیل شدن اختلافات به منازعه جلوگیری نماید.

آمریکا از ابتدای حضور خود در خاورمیانه روسیه را بزرگ‌ترین رقیب خود می‌داند. درست است که در حال حاضر روسیه دیگر توان ابر قدرتی را ندارد ولی می‌توان نقش ابر قدرت منطقه‌ای را داشته باشد. استقلال کشورها و ظهور قدرت‌های نوظهور در این منطقه، برخی تحلیل‌گران به ذکر این نکته پرداخته‌اند که منطقه خاورمیانه حائز اهمیت راهبردی برای غرب به خصوص آمریکاست. برخی معتقد بودند که آینده روسیه بی‌شک در دست آمریکا و اروپای غربی است و باید در سیاست خارجی روسیه به ویژه با این کشور مشارکت استراتژیک به عمل آید. عده دیگری اعتقاد داشتند که باید تمرکز مستقیم بر پیرامون و گسترش استراتژیک به عمل آید. عده دیگری هنوز هم اعتقاد به احیای عظمت شوروی سابق دارند که می‌تواند منافع ملی روسیه را تامین نماید.

پژوهش حاضر ضمن بررسی مواضع، سیاست‌ها و استراتژی ایالات متحده آمریکا و روسیه در قبال یکدیگر و ابزارهایی که برای دستیابی به آن‌ها مورد نظر بوده است، از ابعاد مختلف تقابل‌های استراتژی دو کشور را مورد ارزیابی قرار داده و با آن نگاهی به آینده روابط دو کشور می‌اندازد.

به‌طور خلاصه می‌توان عنوان کرد هدف از پژوهش حاضر یافتن پاسخ سئوالات ذیل می‌باشد:

۱. استراتژی دو کشور آمریکا و روسیه در مقابل یکدیگر چگونه می‌باشد؟

۲. اهمیت ژئواستراتژیک منطقه خاورمیانه برای دو کشور چیست؟

۳. منافع ملی آمریکا در منطقه چگونه تعریف و تبیین می‌شود؟

۴. آینده روابط دو کشور در قبال منطقه مذکور چگونه می‌باشد؟ آیا در رقابت و تعارض می‌باشد

یا این‌که در مشارکت و همکاری استراتژیک تبیین می‌گردد؟

۵. آمریکا از حضور فیزیکی و نظامی در منطقه چه اهدافی را دنبال می‌کند؟

۶. هر یک از دو کشور در تحولات خاورمیانه عربی (بیداری اسلامی) چه نقش و جایگاهی را

ایفاء نموده‌اند؟

فصل اول

کلیات

۱-۱- بیان مسئله

منطقه خاورمیانه را می‌توان در مرحله کنونی از منظر رقابت بین قدرت‌های بزرگ از مهم‌ترین مناطق جهان تلقی کرد، در حالی که در دوره جنگ سرد رقابت اصلی بین دو ابر قدرت عمدتاً بر اروپا استوار بود. آمریکا پس از جنگ سرد از همه امکانات خود بهره برده است تا خاورمیانه را به حوزه نفوذ انحصاری خود تبدیل نماید. (واعظی، ۱۳۸۹: ۵۳)

این منطقه همواره با مداخلات کشورها و قدرت‌های فرا منطقه‌ای مواجه بوده است، یکی از علل مداخله ممتد قدرت‌های بزرگ در مسائل و حوادث خاورمیانه‌ای را باید عدم همگونی بین واحدهای منطقه و تداوم تعارضات منطقه‌ای بین واحدهای این نظام فرعی دانست. در این حوزه، تعارضات در سطح فرا منطقه‌ای، درون منطقه‌ای، بین کشوری و فرو ملی بیش از مناطق و حوزه‌های دیگر می‌باشد و در نتیجه واحدهای فرا منطقه‌ای با توجه به اهداف و منافع خود از منطقه، بیش از حوزه‌های دیگر مداخله کرده‌اند. (متقی، ۱۳۷۸: ۷)

ایالات متحده آمریکا نیز در تداوم همین روند با حذف رقیب اصلی‌اش (روسیه) در صحنه رقابت به دنبال تثبیت هژمونی خود در کل جهان است و بالطبع، منطقه خاورمیانه و خلیج همیشه فارس به دلیل ویژگی‌هایی که دارند در اولویت هستند و به عبارت دیگر تا تثبیت هژمون آمریکا در خاورمیانه، پیش‌زمینه جهانی است. (تخشید و نوریان، ۱۳۸۷: ۱۱۳)

خاورمیانه با داشتن منابع غنی انرژی از یک سو و موقعیت خاص ژئوپلیتیک از سوی دیگر، حوزه منفعتی غیرقابل اغماض برای قدرت‌های بزرگ محسوب می‌شود. این در حالی است که خاورمیانه نه تنها با نظم سیاسی-اقتصادی آمریکا هماهنگی ندارد بلکه به شدت از پتانسیل مقابله و مقاومت برخوردار است. حوادثی از قبیل رخداد ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ و حضور اتباع سعودی در آن و احیای افراط‌گیری در منطقه، نمایانگر تضاد منفعتی و امنیتی قدرت آمریکا و منطقه خاورمیانه است. از این روی پیگیری اصلاحات سیاسی در چارچوب طرح خاورمیانه بزرگ به منظور استقرار نظم سیاسی مطلوب و اصلاحات اقتصادی در راستای اقتصاد لیبرال و بازار آزاد به منظور استقرار نظم اقتصادی مطلوب در دستور کار سیاست خاورمیانه‌ای آمریکا قرار گرفت. (واعظی، ۱۳۸۸: ۷۸)

از سوی دیگر سقوط امپراتوری شوروی باعث تزلزل شدید موقعیت، جایگاه و اعتبار روسیه در نظام بین‌الملل گردید. شاید بتوان سیاست خارجی روسیه را از سال ۱۹۹۱ تا ۲۰۱۲ میلادی در یک جمله خلاصه کرد و آن تلاش برای احیای عظمت و اقتدار گذشته روسیه در دوره شوروی سابق است.

در داخل روسیه آتلانتیک‌گرایان، طرفدار نزدیکی به غرب و اخذ تکنولوژی و سرمایه از آن برای توسعه روسیه هستند و ناسیونالیست‌ها هنوز در فضای گذشته سیر می‌کنند و معتقدند روسیه باید اقمار شوروی سابق را هم‌چنان در دایره نفوذ خود داشته باشد. نگاه به شرق برای موازنه در مقابل غرب، ایده ناسیونالیست‌های روسی است.

جدای از چالش‌ها و تقابل‌های دیرینه‌ای که بین شوروی و ایالات متحده آمریکا برقرار بوده و دنیا را تا رویایی این دو ابرقدرت و جنگ هسته‌ای پیش برد، پس از فروپاشی شوروی سابق نیز در راستای تضاد منافع بروز و ظهور پیدا کرده و هم‌اکنون نیز این تضاد منافع به انواع مختلف وجود دارد، در همین راستا تحولات خاورمیانه عربی (بیداری اسلامی) بستر نوعی رویارویی و تقابل جدید را در منطقه خاورمیانه به وجود آورده که عده‌ای از آن تحت قالب جنگ سرد جدید یاد می‌کنند، از طرفی در غرب تصور بر این است که فروپاشی شوروی و تجزیه آن و نیز خارج شدن جهان از نظام دو قطبی، غرب و در راس آن آمریکا قادر هست که برای اولین بار در قالب ناتو حضور همه جانبه خود را در کشورهای تازه استقلال یافته و تا مرزهای چین و خاورمیانه حاکم کند و از این راه به موفقیت‌هایی نائل شود. روس‌ها نیز در تحولات اخیر انگیزه‌های مختلفی برای تقویت پیوند با کشورهای خاورمیانه و اسلامی دارند. اولاً روسیه به شدت از تقویت وهابی‌ها در نزدیکی مرزهای خود و به‌ویژه در مناطق مسلمان‌نشین خود هراس دارد. ثانیاً سیاست سنتی روسیه حضور در خلیج فارس و خاورمیانه و خالی نکردن این منطقه ژئواستراتژیک برای رقیب دیرینه‌اش بوده است و ثالثاً با شروع تحولات خاورمیانه عربی (بیداری اسلامی) در منطقه خاورمیانه روس‌ها نگران هستند که این انقلاب‌ها توسط آمریکا مصادره شود.